EPISTEMOLOGISK NOSTALGI

Strindberg, Holberg och den förflutna lärdomens lockelse

ANDREAS TRANVIK[1]

I

Det har nu gått drygt 150 år sedan August Strindberg, den svenska litteraturens främsta *dropout*, avbryter sina studier i Uppsala för gott.[2] Strindbergs författarskap är i hög grad betingat av 1872 års akademiska uppbrott.[3] När han återvänder till Stockholm för att »bli litteratör – samt möjligen författare«, som det heter långt senare i *Tjänstekvinnans son* (1886), så nöjer han sig inte med att avstå från att avlägga någon examen; i stället ska han under resten av sitt liv ägna en inte oansenlig del av sin gärning åt att underminera den verksamhet han lämnar bakom sig.[4] På så sätt väcker den uppländska lärdomsstaden det kanske mest bestående draget hos honom: kritiken mot det moderna forskningsuniversitetet och dess specialiserade kunskapsproduktion.[5]

---

1 Som referenserna antyder bygger den föreliggande framställningen vidare på, och rekapitulerar delvis, argumentationen i andra texter jag har skrivit i ämnet. Jag vill tacka Daniel Möller och Johan Östling för ett antal betydelsefulla kommentarer vad gäller föredragets innehåll och utformning.

2 En översikt av Strindbergs Uppsalatid ges i Brunius 1949.

3 Jfr Eklund 1948, s. 64, som skriver att »[r]edan i barndomen, i föräldrahemmet, var Strindbergs inställning till livet grundlagd. De linjer efter vilka hans väsen skulle utveckla sig var då uppdragna. [...] Psykologiskt sett är hans följande liv endast en serie variationer på samma tema.« Jag delar sannerligen inte en sådan psykologiserande läsart, men skulle vilja revidera resonemanget och överföra det till kunskapens område. För att parafrasera Eklund: *Redan i ungdomen, i studietidens Uppsala, var Strindbergs kunskapssyn grundlagd. Intellektuellt sett är hans följande liv endast en serie variationer på samma tema*.

4 Strindberg, SV 20:340.

5 Redan Karl Warburg låter studietiden i Uppsala fungera som ett slags hermeneutisk fond mot vilken författarskapet kan förstås, i en av Strindbergsforskningens tidigaste

I vår tid torde en sådan kunskapskritisk impuls te sig tämligen suspekt. Att som Strindberg raljera över det systematiska vetenskapliga tänkandet – som i novellen »De lycksaliges ö« (1884), där han med hjälp av en fiktiv professor Hylling, författare till »en avhandling om Nödvändigheten av Knapparnes Studium ur Vetenskaplig synpunkt«, driver med arkeologins datainsamling – eller att likaledes förkasta »[d]e exakta vetenskaperna«, som »med vågskål och Spektralanalys gick [...] vill«, som det heter i en anteckning ur kvarlåtenskapen – är måhända tvivelaktiga företag i en värld där populism, relativism och kunskapsresistens blivit modeglosor.[6] Kanske lämnar Strindbergs många aggressiva utfall mot den vetenskapliga expertisen till och med en fadd smak i munnen hos nutida läsare (även om det inte sällan humoristiska tilltalet rimligen dämpar motståndet). Betänk bara följande syrliga stycke i *En blå bok II* (1908), där han tillskriver de universitetslärda dunkla och maktfullkomliga intentioner:

> Så snart en människa fördjupar sig i böcker, så får hon svarta naglar och manschetter, glömmer tvätta, kamma och raka sig. Hon försummar sina plikter mot liv, samhälle och människor, förlorar själsförmögenheter, blir disträ, närsynt (glasögon) och stoppar snus i näsan för att hålla sig vaken. Kan icke följa ett samtal, icke intressera sig för andras intressen, ser icke landskapet på dagen, icke stjärnorna på natten. Bakom forskningsbegäret (nyfikenheten) ligger den lömska äregirigheten, att behärska sitt ämne, bli auktoritet, tyrannisera, befordras, få utmärkelser.
>
> Om mänskligheten reflekterade över vilka tyranner de lyda! Dessa svartmagier, som heta professorer, vilka bestämma om vad vi få tänka och tro, som tentera, examinera, förkasta och utvälja.

---

urkunder. Se Warburg 1916, s. 421ff. Jfr även Olsson 2002, s. 215f., som i en litteraturhistoriografisk och diskursanalytisk reflektion problematiserar »varför Warburg så betonar Strindbergs avbrutna akademiska studier«, men som likväl tycks vidhålla det analytiskt gångbara i att betrakta »Strindbergs akademiska 'misslyckande'« som »en bekräftelse på att litteraturen autonomiseras«, i bemärkelsen att författarrollen är stadd i förändring i Strindbergs samtid.

6 Strindberg, SV 14:79; Strindberg 2020, s. 68.

> Dessa kommittéer som skriva läroböckerna, hålla föreläsningar och prisbelöna dem som acceptera *deras* hypoteser![7]

Med sådana illvilliga, närmast konspiratoriska resonemang ligger måhända ett epitet som anti-intellektuell nära till hands.[8] Härvidlag erinrar man sig en nutida filosof av facket, som i en uppmärksammad debattskrift argumenterar för att hotet från »kunskapens fiender« är »en av samtidens största utmaningar«.[9] Om Strindberg hade verkat i dag hade han säkert tillhört denna fiendeskara. Eller?

Bara några veckor efter att han lämnat Uppsala inleder Strindberg sin journalistiska gärning, vilken ska pågå under resten av 1870-talet.[10] Den kortlivade tidningen *Stockholm Aftonpost* publicerar snart hans första ledare. Artikeln – »Varför har huvudstaden ej något fritt universitet ännu?« – är ett inlägg i en vid tiden aktuell utbildningspolitisk debatt om det möjliga grundandet av en högskola i Stockholm.[11] Strindberg tar, som rubriken antyder, ställning för högskolans etablering, men inte utan att baktala ett visst annat lärosäte:

> [. . .] Stockholm behöver ej Uppsala universitet så som undervisningen där nu är ställd, utan Uppsala skall självt känna behovet av samfärdseln med huvudstaden, Uppsala skall ledsna vid småstadskvalmet, studenterna skola komma till medvetande om ståndS- och skråväsendets oförnuftighet, lärarna skola finna att de oaktat sin lärdom bliva efter sin tid och Uppsala universitet skall självt taga första steget och flytta till huvudstaden.[12]

---

7 Strindberg, SV 66:898.

8 Jfr dock Tranvik 2023.

9 Wikforss 2020, s. 8.

10 Ett »första blygsamma försök som publicist« äger visserligen rum redan 1869, men »Strindbergs egentliga debut på tidningsmannabanan skedde emellertid först några år senare, sedan han i början av 1872 definitivt övergivit universitetsstudierna«. Se Eklund 1930, s. 143f. För vidare läsning om Strindberg som journalist, se även Kullenberg 1997.

11 Sex år därpå, 1878, inrättas mycket riktigt Stockholms högskola, det som i dag är Stockholms universitet. För vidare läsning om dess grundande, och om den bakomliggande diskussion som Strindberg deltar i så smått, se Thullberg 1978.

12 Strindberg, SV 4:9.

Den högre utbildningens potentiella frukter i Stockholm kontrasteras således mot den högre utbildningens dystra realitet i Uppsala, och Strindbergs argumentation är därvidlag, med Torsten Eklunds formulering, »ett våldsamt angrepp på det universitet, som han nyss lämnat och där han känt sig orättvist behandlad«.[13] Ett angrepp alltså – men ett kluvet sådant. Ledaren går knappast att läsa som en renodlat anti-intellektuell argumentation, för i sådana fall blir det konkluderande normativa imperativet – »låt' oss få ett fritt universitet i huvudstaden – *nu!*« – helt obegripligt.[14] Den centrala retoriska fråga Strindberg ställer i texten – »[l]ängtar icke folket efter vetande?« – passar inte heller in i den tolkningsram som gör gällande att Strindberg är en kunskapens fiende.[15] Kritiken är nämligen inte bara kritik – den är också begär.

Det är inte bristen på intellektuell nyfikenhet som ligger till grund för avhoppet från universitetsstudierna. Problemet Strindberg brottas med är snarare överskottet därav. Viljan att veta allt.[16] När han således inför det sista läsåret i Uppsala finner sig »nödgad på allvar ta ihop med studierna«,[17] så ålägger han sig en alldeles för optimistisk studietakt, och en anmärkningsvärd mångfald av ämnen att tentera inom.[18] Den vid tiden nya möjligheten att avlägga examen med åtta betygsenheter i stället för tolv tar han inte heller vara på; de encyklopediska ambitionerna leder honom tvärtom till att under en och samma termin ta sig an så vitt skilda ämnen som filologi, astronomi och statskunskap.[19] Men att läsa »af bara fan« – för att citera ur ett brev adresserat till kusinen Johan Oscar Strindberg – räcker uppenbarligen

---

13 Eklund 1948, s. 73.

14 Strindberg, SV 4:13.

15 Strindberg, SV 4:12.

16 I *Tjänstekvinnans son* heter det: »Alltid hade han hört att kunskaper voro det högsta, att det var ett kapital som aldrig kunde förloras, och att man med dem skulle stå sig, huru djupt man än sjönk på samhällsskalan. *Att ta reda på allt, veta allt var hos honom en mani.*« Se Strindberg, SV 20:74f. Min kursivering.

17 Strindberg, Brev 1, s. 68.

18 Betecknande vittnesbörd på denna punkt är de av Strindberg nedtecknade tentamenslistorna som står att läsa i tidiga utkast till *Mäster Olof* (1872). Dessa listor finns tryckta i Smedmark 1957–1961, s. 13ff.

19 Hagsten 1951, s. 303f.

inte till, och han når inte sina högt uppsatta mål.[20] I *Tjänstekvinnans son* summerar han det sedermera i tredje person på följande självömkande men ändå insiktsfulla sätt:

> Han tenterade vid termins slut filologi, astronomi och statskunskap, men fick i alla ämnena ett betyg mindre än han åstundat. Han hade läst för mycket och för litet. I tentamen anfölls han vanligen av afasi. Han satt svarslös, där han visste mer än som frågades och så kom trotset och självplågeriet, missmodet och begäret att kasta yxan i sjön. Läroböckerna kritiserade han, och kände sig oärlig som lärde in vad han föraktade. Hans roll som man givit honom började strama, och han längtade ut, vart som helst, bara han kom ut ur detta.[21]

Det insiktsfulla här är inte bortförklaringarna eller den påstådda afasin, utan att Strindberg faktiskt har kännedom om problemet med att läsa »för mycket och för litet«. Han förstår att läsningen under studiegången är alltför skyndsam och allomfattande, och därmed i strid med tidens alltmer specialiserande utbildningspolitiska tendenser.[22] Det akademiska misslyckandet, och den livslånga kunskapskritik som springer därur, handlar på så sätt inte om något ointresse för kunskap, utan tvärtom om ett djupt engagemang som ska komma att genomsyra hela författarskapet.[23] Strindberg, menar jag, är inte en kunskapens

---

20 Strindberg, Brev 1, s. 86.

21 Strindberg, SV 20:335.

22 Jfr Frängsmyr 2010, s. 287: »Det svenska universitetet var långt in på 1800-talet framför allt ett ämbetsmannauniversitet, som skulle tillhandahålla ett slags encyklopedisk bildning. Vid seklets mitt inleddes emellertid en förändringsprocess. Kraven på vetenskaplighet, specialisering och praktisk nytta blev större, vilket ledde till att undervisningsformerna ställdes under debatt.« Till detta kan man tillägga att det är under denna tid, det vill säga under 1870- och 1880-talen, som forskningsuniversitetet enligt välbeprövad tysk modell gör entré i Sverige. 1876 delas den filosofiska fakulteten in i en humanistisk och en matematisk-naturvetenskaplig sektion, och de nya universitetsstatuterna medför dessutom, som Carl Frängsmyr skriver, att »sakkunnigförfarandet vid tjänstetillsättningar [gjordes] till ett obligatorium – ännu ett exempel på att den vetenskapliga forskningen flyttade fram sina positioner« (s. 15f.). Likaså är detta, enligt Bo Lindberg, »[e]tt tecken på disciplinernas specialisering«. Se Lindberg 2017, s. 167.

23 Jfr Tranvik 2022b.

fiende så mycket som en kunskapens självutnämnda reformator.[24] Det centrala i hans omdanande ansats är dock inte att förfina några enskilda discipliner – även om sådana inte sällan hopplösa ambitioner givetvis också går att finna varstans – utan snarare att upplösa hela det moderna disciplinära systemet i grunden.[25]

II

»Vi äro genom specialiseringen«, skriver Strindberg således i essän »Om det allmänna missnöjet, dess orsaker och botemedel« (1884), »så angripna av andliga sjukdomar att vi ej förstå varann oaktat vi tala samma språk«.[26] Tanken återkommer i *En blå bok II*, där han beklagar sig över sin samtid som »en förbistringens och förskingringens tid, kallad specialisternas, där en var lärde sin detalj, men därför aldrig kunde meddela sig med en som 'förde en annan detalj'«.[27] Kärnan i den strindbergska kunskapssynen är just denna. Tyrannerna vid universiteten, menar han, har specialiserat sig så till den grad att de kan väldigt mycket, men om alltför lite. De är oförmögna att se det större sammanhanget, det vill säga den enhetliga snarare än den splittrade kunskapen. I stället sitter de på sina åtskilda institutioner och bygger upp fundamentalt olika och ömsesidigt uteslutande världsbilder. När de väl träffas kan de över huvud taget inte kommunicera, vilket Strindberg gestaltar på ett mycket dråpligt vis i *Ett drömspel* (1902).[28] Där låter han ett antal grälsjuka dekaner vara oense om huruvida man ska öppna den dörr som sägs dölja världsgåtans lösning eller inte. Och inte ens när dörren faktiskt öppnas, och vad som visar sig finnas där bakom är intet, så kan dessa kunskapens representanter komma överens om vad detta intet betyder. Teologen, juristen, medicinaren och filosofen har alla olika bud. Och ingen, tycks Strindberg mena, har kommit närmare sanningen. Det skulle nämligen fordra en rörelse

24 Jfr Lundmark 1948, s. 280f., som skriver att »Strindberg ville vara en banbrytande *reformator* inom de flesta av forskningens områden, men han kunde likväl aldrig bli det«. Min kursivering.
25 Jfr Tranvik 2022a.
26 Strindberg, SV 17:16.
27 Strindberg, SV 66:803.
28 Strindberg, SV 46, särskilt s. 102–108.

bort från disciplinernas respektive synsätt, och tillbaka till ett fördisciplinärt tänkande. Specialiseringen skulle behöva upphävas.[29]

Att försöka åstadkomma ett sådant avskaffande är mycket riktigt Strindbergs kanske största ärende. På ett påfallande anakronistiskt vis syftar han därför till att behärska och i sin litteratur inkorporera alla möjliga vetenskapliga discipliner, från filologi, sociologi och historia till kemi, fysik och matematik. Härvidlag är det symptomatiskt att Strindberg känner sig besläktad med lärda polyhistorer från förr, snarare än med sin samtids specialiserade expertis – som när han under och efter Infernokrisen idealiserar och vill efterlikna 1500-, 1600- och 1700-talstänkare som exempelvis Francis Bacon och Carl von Linné.[30] Bruket av Linné är, tror jag, särskilt betecknande i detta sammanhang.[31] Den sene Strindberg lyfter nämligen fram Linné »som en troende vetenskapsman av det slag han själv efterlyser i samtiden«, som Henrik Johnsson visar i en artikel.[32] Och redan i *Svenska folket II* (1882) kan man faktiskt se en argumentation utforma sig för att Linné, den »lärdaste och snillrikaste« i det svenska 1700-talet enligt Strindberg, »icke [sjönk] ner i småaktigt detalj-samlande, utan han genomskådade alla dessa massor av individer ur naturriket och såg deras inbördes sammanhang«.[33] Linnés gärning kontrasteras alltså av Strindberg med det småaktiga detaljsamlandet, det vill säga ämnesspecialisternas verksamhet. Mer drastiskt blir det i *En blå bok I*, till exempel i uppsatsen »Linné står upp«, där botaniken alltsedan Linné beskrivs som om den har genomlidit »sin hundraåriga dekadans«.[34] Sålunda idealiseras den förflutna kunskapen gång på gång, medan den samtida kunskapen svartmålas.

---

29 Jfr Tranvik 2025, särskilt s. 191–197, för en mer utförlig läsning av *Ett drömspel* ur detta perspektiv.

30 Strindberg talar till exempel om »min mästare Francis Bacon« och om »Linné, min store lärare«. Se Strindberg, Brev 11, s. 141, 219.

31 För en introduktion till Strindbergs relation till Linné, se Johnsson 2012.

32 Johnsson 2012, s. 109f.

33 Strindberg, SV 10:315. Johnsson menar att Linnés tänkande här »beskrivs med ett religiöst språkbruk som betonar samhörigheten mellan vetenskap och religion«, precis som under Infernoperioden då Strindberg använder Linné »för att visa hur religion och vetenskap kan fås att harmoniera med varandra«. Se Johnsson 2012, s. 109ff.

34 Strindberg, SV 65:333.

Det är, tror jag, med denna temporala spänning, vilken Jan Balbierz kallar för »en kritisk motsättning mellan den moderna, 'hedniska' vetenskapen och 'den gamla'«, som Strindbergs mångdisciplinära vetenskapliga engagemang i slutändan blir begripligt.[35] Så skriver Balbierz att »[i] all sin märklighet genomsyras Strindbergs naturvetenskapliga intresse« – liksom, vill jag tillägga, hans vetenskapliga intresse i stort – »av en [sic] slags koherens«.[36] Den antidisciplinära logiken hos Strindberg »kan dock inte attribueras till det moderna, positivistiska paradigmet«, utan måste enligt Balbierz, som på denna punkt går i dialog med Michel Foucaults *Les mots et les choses* (1966), kopplas till ett förmodernt *episteme*.[37] Det är med en sådan förståelse som Balbierz i en läsning av *En blå bok* kan föreslå att den ska läsas som »barockvetenskap« – ett begrepp han lånar av idéhistorikern Gunnar Eriksson – eftersom den »hör till samma idéhistoriska linje som Stiernhielms *philosophia perennis* eller Rudbecks ambitiösa världsförklaring i *Atlantica*«.[38] Det disciplinära gränsöverskridandet är således också ett temporalt gränsöverskridande. I jakten på att veta allt blir Strindberg en epistemologisk tidsresenär.

Emellertid misslyckas Strindberg som bekant med de allra flesta av sina egna vetenskapliga företag. De berömda alkemiska eskapaderna under Infernokrisen talar sitt tydliga språk, och otaliga ämnesspecialister, från kemisten The Svedberg till fysikern Ulf Danielsson, har därtill ägnat ett inte oansenligt spaltutrymme åt att diskvalificera Strindbergs vetenskapliga missdåd.[39] Trots detta är hans föresats att bekämpa specialiseringen alltjämt inspirerande. De mångdisciplinära, för att inte säga anti-disciplinära ambitionerna är djärvare än de flesta andras i hans samtid, liksom i vår egen. I sina texter, de vetenskapliga såväl som de skönlitterära, visar Strindberg att disciplinernas

---

35 Balbierz 2005, s. 40.
36 Balbierz 2010, s. 64.
37 Balbierz 2010, s. 64.
38 Balbierz 2009, s. 112. För vidare läsning om barockvetenskap, se t.ex. Eriksson 1994, särskilt s. 149–166.
39 Svedberg 1918; Danielsson 2009.

sammansättning inte är av naturen given. Och än viktigare: han visar oss vägen till andra sätt att tänka.

Det finns, likväl, något påtagligt *nostalgiskt* över Strindbergs tänkande i detta hänseende – det vill säga i det att han *längtar* efter svunna tiders *episteme*, i stället för att finna sig i sin tids kunskapsorganisatoriska regim – som man också skulle kunna problematisera. Nostalgi – epistemologisk nostalgi, som man skulle kunna kalla det i detta fall – är nämligen notoriskt opålitligt, såtillvida att drömmen om guldåldern som gått förlorad tycks vara något så när historiskt konstant (trots alla förskjutningar som själva begreppet nostalgi har genomgått).[40] Så framstår den enes glorifierade förflutna som blott den andres prosaiska nutid. Från det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets horisont torde till exempel 1700-talets lärdomskultur, då det moderna forskningsuniversitetet ännu inte existerar, te sig lockande för en sådan som Strindberg – han apostroferar ju bland andra Linné, märk väl – men man kan förstås fråga sig om inte samma, eller åtminstone en liknande längtan bort går att finna under 1700-talet – och även ännu tidigare i historien, om man så vill.[41] För närvarande skulle jag vilja uppehålla mig vid just 1700-talet, genom att vända blicken mot en annan del av min forskning, som kretsar kring Ludvig Holbergs författarskap. Det finns nämligen betydande likheter

---

40 »Nostalgi«, skriver till exempel Karin Johannisson, »tillhör de namn på en känsla som ingår i vår emotionella repertoar fritt svävande i förhållande till en första innebörd. Från sin ursprungliga rumsliga dimension – längtan efter en plats – har denna känsla förflyttats till en tidslig dimension – längtan efter ett förr.« Se Johannisson 2001, s. 8. Denna begreppshistoriska förskjutning innebär emellertid inte att en längtan efter ett förr – och inte minst ett idealiserande av ett förr – skulle vara ett uteslutande modernt fenomen. Så torde till exempel guldåldersmyten, såsom den har formulerats och omformulerats alltsedan Hesiodos i *Verk och dagar* (ca 700 f.v.t.), vara ett utmärkt exempel på temporalt kodad nostalgi *avant la lettre*. För vidare läsning om guldåldersmyten och dess idéhistoria, se t.ex. Svendsen 1940, särskilt s. 13–55.

41 Eftersom Strindberg aldrig någonsin lever i det epistemologiska förflutna han längtar efter infinner sig en för nostalgibegreppet central fråga: »How can one be homesick for a home that one never had?« Ett tentativt svar återfinns i Svetlana Boyms definition av nostalgin som »a longing for a home that no longer exists *or has never existed*«. »Nostalgia is a sentiment of loss and displacement«, menar Boym vidare, »*but it is also a romance with one's own fantasy*.« Se Boym 2001, s. xiii. Min kursivering.

mellan Strindbergs kritik mot specialiseringen, å ena sidan, och Holbergs kritik mot det så kallade pedanteriet, å andra sidan – trots de väsentliga skillnader man kan identifiera vad gäller deras respektive författarskap, liksom vad gäller deras kunskapshistoriska positioner och villkor. Låt oss avslutningsvis påbörja en skiss av dessa likheter.

III

Att studera Strindberg och Holberg sida vid sida är över huvud taget ett företag som inte har utförts i tillräckligt stor utsträckning.[42] Utan att göra några absoluta influenshistoriska anspråk i nuläget skulle man i sammanhanget ändå kunna nämna att Holberg återfinns i Hans Lindströms förteckningar över bibliotek och boklån i *Strindberg och böckerna* (1977–1990),[43] liksom att det finns ett flertal intressanta intertexter mellan Strindberg och Holberg, som till exempel motivet med mannen som räds att han inte är far till sitt barn, vilket som bekant är centralt i både Strindbergs *Fadren* (1887) och Holbergs *Barselstuen* (1724) – kopplingen dessa verk emellan nämner för övrigt Strindberg själv i ett brev[44] – eller varför inte intertexterna mellan figurer som Erasmus Montanus (*Erasmus Montanus*, 1731) hos Holberg och Olle Montanus (*Röda rummet*, 1879) hos Strindberg.[45] I den föreliggande texten vill jag bara uppehålla mig vid just *Erasmus Montanus* – Holbergs kanske mest relevanta stycke mot bakgrund av det argument jag

---

42 Den relativa avsaknaden av ett Strindberg–Holberg-studium synes mig vara egendomlig inte minst mot bakgrund av Holbergs historiskt sett mycket stora inflytande i Sverige. I samband med Holbergs 200-årsjubileum skriver Karl Warburg att »[i]ngen utländsk författare – naturligtvis de religiöse skriftställarne undantagne – torde i vårt land hafva varit så läst och omtyckt som *Holberg*«. Se Warburg 1884, s. 3.

43 Lindström 1977, s. 59, 137, 155; Lindström 1990, s. 17.

44 »Intrigen«, skriver han nämligen om *Fadren*, »är icke vanvettigare än Jagos själamord på Othello, och faderskapsfrågan är bara litet allvarligare behandlad än i Barselstuen der den är klassiskt svinaktig hållen.« Se Strindberg, Brev 7, s. 9.

45 Jfr Nielsen 2006, s. 62f.: »Det är [...] inte oviktigt att namnet 'Olle Montanus' först och främst måste ses som en direkt hänvisning till huvudpersonen Erasmus Montanus i Ludvig Holbergs berömda komedi med samma namn. Ty liksom Erasmus Montanus dras Olle till filosofin och annan 'onyttig' lärdom, ett intresse där varken Olle Montanus eller hans berömda namne möter mycken förståelse inom den omedelbara umgängeskretsen, varför de också bägge slutar i resignation.«

för fram här – som ju faktiskt också åberopas i den tidigare nämnda ledaren av Strindberg i *Stockholm Aftonpost*. »Erasmus Montanus lever än«, skriver Strindberg där i en passage, och fortsätter:

> [H]an bygger och bor i en snyta mellan Polacksbacken och Fyrisån. Något friskt ynglingsliv för han visst icke, utan ett sjukligt åldringsliv i punsch och cigarr-os, och det må han göra, blott han icke skämmer vår luft – men det händer vid nordlig vind ibland att ett märkvärdigt kvalm drar över Stockholm och vi sövas in och bli dåsiga, nöjda med vad som är, för kraftlösa att söka ett bättre, glada och belåtna med att vi dock äga lärdom och snille på en viss punkt litet norr om vår stad; och så glömma vi i ett ögonblick bort vad vi nyss varmast kämpade för, stanna på halva vägen, bliva efter och slumra in.[46]

Utöver konflikten Uppsala–Stockholm skriver Strindberg här fram ett slags förfallsnarrativ för lärdomens vidkommande – en rörelse mot dåsighet, kraftlöshet, insomning – som är helt i linje med vad vi redan har konstaterat om Strindbergs kunskapssyn i stort. Problemet är bara att Montanusfiguren i någon mening är förfallen redan hos Holberg.

Holbergs pjäs, bör man kanske påminna om i en svensk kontext, handlar om Rasmus Berg, den unge studenten i Köpenhamn som återvänder till sitt rurala barndomshem, varpå konflikt uppstår mellan honom själv och den sociala värld vilken han har lämnat bakom sig. På universitetet har Berg skolats i retorik, logik och metafysik, tre ämnen vilka tillsammans utgör den *philosophia instrumentalis* som är intellektuellt och pedagogiskt förhärskande vid det dansk-norska universitetet i Holbergs samtid. Komedins huvudperson har dessutom skaffat sig ett nytt namn, det latiniserade Erasmus Montanus. Berg, eller Montanus, är synnerligen investerad i sin akademiska identitet, och under sin hemkomst kan han således inte låta bli att briljera med sina nyligen erövrade kunskaper. När han äntrar scenen för första gången finner vi honom ensam, längtande inte efter den

46 Strindberg, SV 4:12f.

familj han snart ska återförenas med, utan snarare efter den miljö han precis lämnat, där hans nyfunna akademiska färdigheter egentligen hör hemma:

> MONTANUS (med Hosene ned om Beenene): Jeg har kun været en Dag fra Kiøbenhavn, og længes allerede. Hvis jeg ikke havde mine gode Bøger med mig, kunde jeg ikke leve paa Landet. *Studia secundas res ornant, adversis solatium præbent*. Jeg synes ligesom mig fattes noget, efterdi jeg har ikke disputered i tre Dage. Jeg veed ikke om her er nogle lærde Folk her i Byen, hvis her er nogen, skal jeg nok sætte dem i Arbeid, thi jeg kand ikke leve uden jeg maa disputere.[47]

Från scenanvisningarna får vi här, då Montanus första replik fälls, reda på att han har »Hosene ned om Beenene«, vilket indikerar ett visst ointresse för vårdandet av sitt yttre – precis som i Strindbergs beskrivning av den lärde som försummar sina plikter. Montanus värld kretsar i stället, på ett alldeles omåttligt sätt, kring disputerande. Utan detta kan han inte leva, säger han. Den argumentationskonst han företräder är emellertid mycket egendomlig. Den är en logisk-retorisk formalism utan krav på mening, en kunskapsform i vilken formen tagit överhand och innehållet negligerats. Därmed är den lika världsfrånvänd som Montanus själv, lika frånkopplad den verklighet som den borde ha till uppgift att förhålla sig till. Montanus är, som en forskare skriver, »the academic caught by his unconstraint [sic] indulgence in logical argumentation detached from the world of sensual experience«[48] – så till den grad att hans språkbruk börjar överösas av så kallade malapropis-

---

47 Holberg 1731, A8r. När jag citerar denna Holbergutgåva har jag, för läsbarhetens skull och i enlighet med en nutida typografisk konvention för dramatisk litteratur, satt replikrubriker till vänster om deras tillhörande repliker, i stället för på en rad ovanför, och helt och hållet i versaler, i stället för bara med inledande versal, samt med ett efterföljande kolon i stället för punkt. Därtill har jag satt parenteser runt scenanvisningarna, i syfte att skapa en tydligare åtskillnad mellan dem, replikrubrikerna och replikerna.
48 Larsen 2017, s. 76f.

mer.[49] Likaså präglas hans slutledningar av fundamentala logiska och argumentationstekniska felaktigheter, som när han säger sig kunna förvandla sin mor Nille till en sten:

> MONTANUS: [. . .] Morlille, jeg vil giøre jer til en Steen.
> NILLE: Ja Snak, det er end meere konstigt.
> MONTANUS: Nu skal I faa det at høre. En Steen kand ikke flyve.
> NILLE: Ney det er vist nok, undtagen man kaster den.
> MONTANUS: I kand ikke flyve.
> NILLE: Det er og sant.
> MONTANUS: *Ergo*, er Morlille en Steen?[50]

Den som kan sin Aristoteles vet att en giltig syllogism bara kan ha en negerad premiss; Montanus, däremot, använder sig här av två.[51] Med sådana förrädiska språkliga manövrar omöjliggör han något så grundläggande som mellanmänsklig kommunikation. Man erinrar sig således, än en gång, dekanerna i *Ett drömspel*.

Montanus är alltså en lärd narr och ingår i en lång litterär tradition av sådana, en tradition som går att härleda tillbaka åtminstone till Platons *Theaitetos* (cirka 369 f.v.t.), där det är filosofen Thales som görs till åtlöje – eftersom han, med Sokrates ord, här i Jan Stolpes översättning, »var ivrig att ta reda på förhållandena i himlen men inte lade märke till vad han hade precis framför fötterna«.[52] Men Montanus är en specifik sorts lärd narr – en pedant i tidigmodern tappning. Denna typ figurerar som något av en kliché i det tidigmoderna Europas litteratur- och idéhistoria, i verk av Montaigne, Francesco Belo, Edward Forset, Giordano Bruno och Molière, för att bara nämna några

---

49 En malapropism är ett »[l]udicrous misuse of words«, och det inträffar när ett ord felaktigt ersätts med ett ord med en helt annan betydelse. Se Simpson & Weiner red. 1989, s. 256. Jfr även Buus 2000.

50 Holberg 1731, B3v.

51 Jfr Aristoteles 2020.

52 Platon 2006, s. 184. Ola Sigurdson kallar detta exempel för »en av filosofihistoriens mest kända komiska scener«. Se Sigurdson 2021, s. 77. För vidare läsning om de lärda narrarnas litteraturhistoria, se även Fehrman 1959.

författare. Pedanten, så som han alltså framställs inom ramen för en anti-pedantisk diskurs under 1500-, 1600- och 1700-talen, ägnar sig inte enbart åt förmodat meningslösa studier; han har över huvud taget ett ensidigt förhållningssätt till kunskap, åberopar antika auktoriteter i alla lägen, och överanvänder äldre språk, i synnerhet latin, även i vernakulära sammanhang. Enligt denna förståelse är pedanten, kort och gott, en humanist vars studier har urartat.[53]

Holberg är i högsta grad delaktig i denna diskurs, och detta är mycket riktigt på grund av skildringar som den i *Erasmus Montanus*.[54] Genom sådana skildringar åskådliggör Holberg, precis som Strindberg, en universitetsvärld vid vägs ände. Kritiken mot pedanteriet är sannerligen inte identisk med kritiken mot specialiseringen, men i dem båda gör sig en längtan bort till känna. En längtan till ett annat vetande. Till en plats där de lärda tyrannerna inte längre gör sig påminda. Till en tid före förfallet.[55]

---

53 För vidare läsning om pedanteriets tidigmoderna begrepps-, idé- och litteraturhistoria, se t.ex. Royé 2008.

54 Jfr Olden-Jørgensen 2017, s. 5f.: »One of the constant features of Holberg's writings is his ridicule of pedantry. He had little respect for the trappings of traditional academic culture and never tired of venting his scorn for metaphysical speculation, university disputations and antiquarian scholarship.«

55 Någon kommer emellertid invända att det hos Holberg går att skönja en lika markerad skepsis mot den förflutna lärdomen som mot den till honom samtida, och att han i *Erasmus Montanus* snarare än att rakt av förkasta pedanteriet låter olika kunskapssyner, eller olika förhållningssätt till kunskap, »clash without either of them being a clear winner«. Likaså kan man i andra stycken, som exempelvis *Den Stundesløse* (1731), finna exempel på när Holberg »gør [...] Nar af en svunden Tids Lærde, som mente at beherske alle Videnskaber, *Polyhistoren*, som vidste og kunde alt«. Men trots att Holbergs position i 1700-talets kunskapshistoriska omvälvningar är betydligt mer komplex än vad som här har framkommit – det tillstår jag villigt – finns det, tror jag, goda skäl att inkludera en temporal dimension i förståelsen av dennes ständigt återkommande anti-pedanteri. Den anti-pedantiska diskursen i stort präglas nämligen av ett förlöjligande av »*une dégénérescence* des études humanistes« (min kursivering), och en sådan konception underförstår de facto en idé om ett högre stående förflutet, i vilket degenerationen i fråga inte har ägt rum. Se Waquet 1998, s. 248; Billeskov Jansen 1999, s. 115; Larsen 2020, s. 11.

REFERENSER

Aristoteles 2020. *Första analytiken*, övers. Per-Erik Malmnäs, Stockholm: Thales.

Balbierz, Jan 2005. »Strindberg bland hieroglyfer«, i Birgitta Steene red., *Strindbergiana. Tjugonde samlingen*, Stockholm: Bokförlaget Atlantis, s. 27–50.

Balbierz, Jan 2009. »Strindbergs Wunderkammer«, i Per Stam red., *Strindbergiana. Tjugofjärde samlingen*, Stockholm: Bokförlaget Atlantis, s. 112–128.

Balbierz, Jan 2010. »'Die Welt als Wille und Verstellung'. Strindbergs naturvetenskapliga narrationer i *Jardin des Plantes*, *En blå bok* och Gröna Säcken«, *TijdSchrift voor Skandinavistiek* 31:1, s. 63–77.

Billeskov Jansen, F.J. 1999. *Ludvig Holberg og menneskerettighederne. Og andre Holbergstudier*, Köpenhamn: C.A. Reitzels Forlag.

Boym, Svetlana 2001. *The future of nostalgia*, New York: Basic Books.

Brunius, Teddy 1949. »August Strindberg och Stockholms nation«, *Holmiana*, vol. 3, s. 66–80.

Buus, Stephanie 2000. »A comedy of malapropism. Ludvig Holberg's *Erasmus Montanus*«, *Edda* 87:4, s. 334–345.

Danielsson, Ulf 2009. »Strindberg som forskare, mystiker och haverist«, i Per Stam red., *Strindbergiana. Tjugofjärde samlingen*, Stockholm: Bokförlaget Atlantis, s. 41–58.

Eklund, Torsten 1930. »Strindbergs verksamhet som publicist 1869–1880«, *Samlaren*, vol. 11, s. 142–192.

Eklund, Torsten 1948. *Tjänstekvinnans son. En psykologisk Strindbergsstudie*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Eriksson, Gunnar 1994. *The Atlantic vision. Olaus Rudbeck and Baroque science*, Canton, Mass.: Science History Publications.

Fehrman, Carl 1959. »Den lärde i litteraturen. En installationsföreläsning«, *Bonniers litterära magasin* 28:2, s. 143–152.

Frängsmyr, Carl 2010. *Uppsala universitet 1852–1916*, vol. 2:1, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Hagsten, Allan 1951. *Den unge Strindberg*, vol. 1, Lund: Lunds universitet.

Holberg, Ludvig 1731. *Erasmus Montanus*, i digital textkritisk utgåva (inkl. faksimil), http://holbergsskrifter.dk/.

Johannisson, Karin 2001. *Nostalgia. En känslas historia*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Johnsson, Henrik 2012. »August Strindberg och Carl von Linné. En religiös valfrändskap«, i Martin Hellström red., *Tron är mitt lokalbatteri. Religion och religiositet i August Strindbergs liv och verk*, Skellefteå: Artos, s. 109–122.

Kullenberg, Annette 1997. *Strindberg – murveln. En bok om journalisten August Strindberg*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Larsen, Svend Erik 2017. »Ludvig Holberg. A man of transition in the eighteenth century«, i Dan Ringgaard & Mads Rosendahl Thomsen red., *Danish literature as world Literature*, New York: Bloomsbury Academic, s. 53–89.

Larsen, Svend Erik 2020. »'The earth is flat!'. The literary complexity of truth, lies and fake knowledge«, *Pólemos. Journal of Law, Literature and Culture* 14:1, s. 5–15.
Lindberg, Bo 2017. *Den akademiska läxan. Om föreläsningens historia*, Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien.
Lindström, Hans 1977. *Strindberg och böckerna*, vol. 1, Uppsala: Svenska litteratursällskapet.
Lindström, Hans 1990. *Strindberg och böckerna*, vol. 2, Uppsala: Svenska litteratursällskapet.
Lundmark, Knut 1948. *Strindberg. Geniet, Sökaren, Människan*, Stockholm: Nordisk Rotogravyr.
Nielsen, Jens Viggo 2006. »'Platon hade redan sagt det . . .'. Om Strindbergs förhållande till Platon och Sokrates i *Röda rummet*«, övers. Birgitta Steene, i Per Stam red., *Strindbergiana. Tjugoförsta samlingen*, Stockholm: Bokförlaget Atlantis, s. 60–81.
Olden-Jørgensen, Sebastian 2017. »Introduction, part I: Holberg's life and career«, i Knud Haakonsen & Sebastian Olden-Jørgensen red., *Ludvig Holberg (1684–1754). Learning and literature in the Nordic Enlightenment*, Abingdon: Routledge.
Olsson, Ulf 2002. *Jag blir galen. Strindberg, vansinnet och vetenskapen*, Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
Platon 2006. *Theaitetos*, i *Skrifter. Bok 4,* övers. Jan Stolpe, Stockholm: Atlantis Bokförlag.
Royé, Jocelyn 2008. *La figure du pédant de Montaigne à Molière*, Genève: Librairie Droz.
Sigurdson, Ola 2021. *Gudomliga komedier. Humor, subjektivitet, transcendens*, vol. 1, Göteborg: Glänta Produktion.
Simpson, J.A. & E.S.C. Weiner red., 1989. *The Oxford English dictionary*, 2 uppl., vol. 9, Oxford: Clarendon Press.
Smedmark, Carl Reinhold 1957–1961. *Mäster Olof. Kommentar till prosauppplagan och mellandramat*, del 2, halvbd 1, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet.
Strindberg, August 1948. *August Strindbergs brev 1*, red. Torsten Eklund, Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
Strindberg, August 1961. *August Strindbergs brev 7*, red. Torsten Eklund, Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
Strindberg, August 1969. *August Strindbergs brev 11*, red. Torsten Eklund, Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
Strindberg, August 1988. Samlade verk 46*, Ett drömspel*, red. Gunnar Ollén, Stockholm: Norstedt.
Strindberg, August 1989. Samlade verk 20, *Tjänstekvinnans son I–II*, red. Hans Lindström, Stockholm: Norstedt.

Strindberg, August 1990. Samlade verk 14, *Svenska öden och äventyr: berättelser från alla tidevarv II*, red. Bengt Landgren, Stockholm: Norstedt.
Strindberg, August 1991. Samlade verk 4, *Ungdomsjournalistik*, red. Hans Sandberg, Stockholm: Norstedt.
Strindberg, August 1997. Samlade verk 65, *En blå bok I*, red. Gunnar Ollén, Stockholm: Norstedt.
Strindberg, August 1999. Samlade verk 66, *En blå bok II*, red. Gunnar Ollén, Stockholm: Norstedt.
Strindberg, August 2002. Samlade verk 10, *Svenska folket II*, red. Camilla Kretz & Per Stam, Stockholm: Norstedt.
Strindberg, August 2003. Samlade verk 17, *Likt och olikt I–II. Samt uppsatser och tidningsartiklar 1884–1890*, red. Hans Lindström, Stockholm: Norstedt.
Strindberg, August 2020. *Köra och vända. Strindbergs efterlämnade papper*, red. Magnus Florin & Ulf Olsson, 2 uppl., Stockholm: Bokförlaget Faethon.
Svedberg, The 1918. »Strindberg som kemist«, i *Forskning och industri. Naturvetenskapliga essayer*, Stockholm: Hugo Gebers Förlag, s. 76–100.
Svendsen, Paulus 1940. *Gullalderdrøm og utviklingstro. En idéhistorisk undersøkelse*, Oslo: Gyldendal.
Thullberg, Per 1978. »Stockholms universitets historia 1878–1978«, i red. Fredric Bedoire & Per Thullberg, *Stockholms universitet 1878–1978*, Stockholm: Stockholms kommunalförvaltning, s. 12–21.
Tranvik, Andreas 2022a. »Den anakronistiska kunskapen. Anteckningar om Strindberg vid vetandets gränser«, *Hjärnstorm*, nr 150, s. 63–69.
Tranvik, Andreas 2022b. »En räv bland igelkottar. Några tankar om Strindberg och vetenskaperna«, i Cecilia Carlander red., *Strindbergiana. Trettiosjunde samlingen*, Stockholm: Strindbergssällskapet, s. 99–117.
Tranvik, Andreas 2023. »Intellektualitet som transgression. Strindberg, samhället och de intellektuellas roll«, i Cecilia Carlander red., *Strindbergiana. Trettioåttonde samlingen*, Stockholm: Strindbergssällskapet, s. 49–63.
Tranvik, Andreas 2025. »Specialization on stage. The formation and deformation of knowledge in *Hedda Gabler* and *A Dream Play*«, *Modern Drama* 68:2, s. 180–204.
Waquet, Françoise 1998. *Le latin ou l'empire d'un signe*, Paris: Albin Michel.
Warburg, Karl 1884. *Holberg i Sverige jämte meddelanden om hans svenske öfversättare. Litteraturhistoriska anteckningar*, Göteborg: D.F. Bonniers Boktryckeri.
Warburg, Karl 1916. »August Strindberg. Till 1890-talets början«, i Henrik Schück & Karl Warburg red., *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, 2 uppl., del 4, band 2, Stockholm: Hugo Gebers Förlag, s. 421–522.
Wikforss, Åsa 2020. *Alternativa fakta. Om kunskapen och dess fiender*, 2 uppl., Stockholm: Fri Tanke.